

"Fullones ululamque cano non arma virumq(ue)"
(CIL IV, 9131)

ROMA'DA GIYSİ TEMİZLİĞİ

Rukiye ARIK*

Öz

Günümüzde olduğu gibi Eskiçağ'da da insanlar temiz görünmeye dikkat etmişlerdir. Romalılar, giysileri temizlemek için özel yapılar (fullonicae) inşa etmişler ve kirli giysileri oldukça ayrıntılı birtakım işlemlerden geçirerek temizlemeye özel bir çaba göstermişlerdir. Doğada bulunan soda, kil, kükürt gibi maddelerin, sabunkökü gibi bitkilerin ya da kolay ulaşabildikleri üre, kül gibi maddelerin de gücünü keşfetmişler, sabun ya da deterjan olarak kullanmışlardır. Bu çalışmada önce Romalıların giysileri temizlerken hangi işlemlerden geçirdikleri anlatılacak, ardından fullonicalarda çalışan işçilerden bahsedilecek, daha sonra ise giysi temizliğinde kullanılan özellikle de leke sökücü özelliği olan malzemeler anlatılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Roma, giysi temizliği, temizlik işçileri, leke çıkarıcılar

Abstract

Roman Fulling

Like today in ancient age people took care to look clean. And Romans built special buildings (fullonicae) and used some intensive

* Öğr. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ozturkr@ankara.edu.tr

processes to clean dirty garments. They also discovered the power of natural substances like soda, fulling earth, sulphur, nitrum and plants like soapwort or easily accessible materials like urine and ash. They used these substances for washing clothes like today's soap or detergents. In that article, at first I will tell the processes of fulling and later fullones who Works in the fullonicae and at last the materials which the fullers used in fulling processes especially the dirt-dissolving substances.

Key Words: Roma, fulling, fullers, dirt-dissolving substances

Giriş

Uzun, rahat ve sağlıklı bir yaşama sahip olmak için temizlik son derece önemlidir. Romalılar, kent ve çevre temizliği ile bireysel temizliğin sağlanması için çaba sarf etmişler, kirlilik ve kirliliğin neden olacağı istenmeyen durumların oluşmaması için gerekli önlemleri almaya çalışmışlardır. Bunun için kentleri, havası, suyu ve toprağı temiz yerlere kurmuşlar, bataklıkları kurutmuşlar, içilen ya da yıkanmak için kullanılan suyun temizlenmesi için arıtma sistemleri oluşturmuşlar, atıkların toplanması sağlamışlar, kanalizasyon sistemleri geliştirmişler, halkın kullanımına açık hamamlar inşa etmişlerdir.

Genel temizliğin ve özellikle de kişisel temizliğin önemli bir parçasını ise giysi temizliği oluşturmaktadır. Roma yazınında temiz ve beyaz giysilere yapılan vurgular, genelde dini günlerde ve tapınaklara gidilirken giyilmesi gereken kıyafetler çerçevesindedir. Örneğin Livius,¹ tanrıça Iuno'nun heykelinin Roma'ya götürülen gençlerin temizliğini ve giysilerinin beyazlığını şöyle vurgulamıştır:

*namque delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis corporibus,
candida veste, quibus deportanda Romam regina Iuno adsignata
erat, venerabundi templum iniere,*

*Çünkü kraliçe Iuno heykelinin Roma'ya taşınması için tüm ordu
içinden gençler seçildi. Bunlar bedenlerini saf suyla yıkadıktan ve
karbeyazı giysilere büründükten sonra, çok saygılı bir şekilde
tapınağa girdiler.*

Ovidius² da Roma takviminde yer alan festivaller, dini törenler ve ayinler hakkında bilgi verdiği *Fasti* adlı yapıtında, Ceres festivalinde

¹ Liv., *AUC*, V.22.4

² Ovid., *Fast.*, IV.619

giyilmesi gereken kıyafetler için “*vestes albae*” yani “beyaz giysiler” ifadesini kullanmıştır:

*alba decent Cererem: vestes Cerialibus albas
sumite; nunc pulli velleris usus abest.*

*Beyazlar yakışır Ceres'e; giyin beyaz giysileri
Ceres festivalinde; giymeyin şimdi koyu renkli yün giysileri.*

Cicero³ ise, dini günlerde kirli olmayan beyaz giysiler giyilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

*Color autem albus praecipue decorus deo est, cum in cetero tum
maxime in textili; tincta vero absint, nisi a bellicis insignibus.*

*Diğer her şeyde özellikle de dokumalarda tanrıya en çok yakışan
renk beyazdır, savaş nişanları hariç, boyanmış bir şey olmasın.*

Romalıların bayram sayısında oldukça fazla olduğuna göre dini günler, yılın önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Dolayısıyla bu durum bile aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan temizlik uygulamalarının sıklığı ve gerekliliği konusunu göstermektedir.

Giysi temizliğinde uygulanan işlemlere geçmeden önce giysi yapımında kullanılan malzemelerden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Akdeniz ülkelerinde yaşayan pek çok toplum gibi Romalılar da Akdeniz'in sıcak iklimine uygun olarak genelde açık renkli giysiler giyerlerdi. Giysi yapımında en çok kullanılan malzeme ucuz ve dayanıklı olduğu için tercih edilen yün idi.⁴ Bu amaçla en çok koyun yünü (*lana*) kullanılırdı.⁵ Roma döneminde İtalya'da koyun yetiştirilen belli başlı bölgeler Po vadisi, Alp

³ Cic. *Leg.*, 2.18.45

⁴ Croom 2000: 20; ayrıca bak. Cary - Haarhoff 1961: 96

⁵ Yaşlı Plinius (*Naturalis Historia*, VIII.197) ve Varro'dan (*De Re Rustica*, II.1.4) öğrendiğimiz kadarıyla koyunun yünü ya yolunurdu (*vellere*) ya da kırılırdı (*tondere*). Yolma yöntemi daha ilkel bir yöntemdi ve Yaşlı Plinius (İ.S.23-79) ve Varro'nun (İ.Ö.116-27) yaşadığı dönemde sıklıkla başvurulan bir yöntem değildi. Kırma işlemi ise bir bıçak ya da U şeklinde bir yaya tutturulmuş üçgen şeklindeki iki bıçağı olan kırma makasıyla gerçekleştirilirdi. Bu şekilde elde edilen yün öncelikle, giysi temizliğindeki gibi benzer işlemlerden geçirilerek temizlenirdi. Hala kir kalmışsa sopalarla çırpılarak mümkün olduğunca kirden arındırılırdı. Daha sonra ise yünün liflerden ayrılıp kabartılması gerekliydi. Bunu yapmak için ise üç yol vardı; taraklama (*pectere*, *pectinare*), tarama (*carere*, *carminare*), tiftikleme. Taraklanan yünün lifleri birbirine paralel hale gelirdi ve sert dokumalar bu yünden yapılırdı. Bu işlem devedikeni (*cardui*) ya da bu iş için özel olarak yapılmış bir alet ile gerçekleştirilirdi. Taraklamanın tersine, taranan yün ise çarpaz hale gelirdi ve kalın tüylü yumuşak giysiler için uygundu. Son olarak ise yün eğrilirdi ve dokuma (*texere*, *detexere*) için hazır hale gelirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Moeller 1976: 4-29

Dağları civarındaki köyler, Kuzey İtalya'daki Linguria ve Güney İtalya'daki özellikle Apulia Bölgesi idi. İtalya'nın dışında Sicilya, İspanya, kuzey Gallia, Asia Minor ve Yunanistan'ın bazı bölgelerinde de koyun yetiştirilirdi.⁶ Yünden başka keten, pamuk ve ipek giysi yapımında kullanılan başlıca malzemelerdi. Yaşlı Plinius'tan⁷ öğrendiğimize göre keten giysilerde beyaz, en tercih edilen renkti ve Faventinum ile Retovium keteni doğal beyazlığından ötürü en rağbet gören keten türleriydi. İpek ise görünümü güzel ve hafif olduğu için tercih edilirdi. Ancak Roma'ya Çin'den getirildiği için oldukça pahalıydı.

Giysi Temizliği İşlemleri ve Temizlik İşçileri

Her toplumda olduğu gibi Romalılar da temiz görünmeye dikkat ederlerdi. Zarif ve dikkat çeken bir Romalı genelde “*lautus*”⁸ olarak betimlenirdi.⁹ Bu nedenle Romalılar giysilerde oluşan lekeleri de titizlikle temizlerlerdi. Roma, Ostia, Pompeii gibi İtalya kentlerinde yünlü giysileri yıkamak için inşa edilmiş Latince'de *fullonica*¹⁰, *fullonium*¹¹, *officinae fulonum*¹² olarak adlandırılan çamaşırhaneler vardı. Buralarda *fullo* (çoğulu *fullones*)¹³ denilen köleler çalışırdı. *Fullonica*'larda yünlü giysiler önce alçak duvarlarla çevrili oyukların içindeki küçük teknelere (*lacunae*) koyulurdu. Genelde yuvarlak ve taşa oyulmuş olan bu tekneler, sadece bir kişinin ayakta durabileceği büyüklükteydi. Teknelerin içinde tahta ya da metal ayrı bir yüzey daha vardı. *Fullo*, leke çıkarmak için kullanılan çeşitli karışımlarla¹⁴ ve ılık suyla dolu bu teknelere konulan çamaşırları ayaklarıyla çiğnerdi¹⁵ ve elleriyle ovalardı.¹⁶ Bu uygulamanın amacı leke çıkarıcı karışımdaki kimyasal hale gelmiş maddelerin, yağ, meyve suları v.b. lekeleri çıkarmak

⁶ Moeller 1976: 7-8

⁷ Plin., *HN*, XIX.2.9

⁸ Yıkamak anlamına gelen Latince *lavare* fiilinden türetilmiş bir sıfattır. İlk anlamı ‘iyi yıkanmış’tır ancak zamanla iyi giyimli, zarif anlamlarını kazanmıştır.

⁹ Bradley 2002: 23

¹⁰ Frontin., *Aq.*, II.94

¹¹ Amm. Marc., XIV.11.31

¹² Plin., *HN*, XXXV.143

¹³ Sözcüğün kökeni kesin olmamakla birlikte, *fullo*'nun karakteristik eylemi giysiyi ayağıyla çiğnemek olduğundan bu eylemle bağlantılı olabileceği kabul edilebilir. Bununla birlikte lekeleri çıkartmak, giysileri yıkayıp kurutmak, beyazlatmak ve hatta ütölemek gibi karmaşık işlemleri gerçekleştirdiği için bu çalışmada Latince aslına sadık kalarak *fullo* sözcüğünü kullanmayı tercih ettim.

¹⁴ Bu karışımlarda kullanılan maddeler, temizlik maddeleri başlığı altında açıklanmıştır.

¹⁵ Seneca (*Ep.*15.4), *fullo*'nun bu ayak hareketlerine benzettiği bir dans türünü *saltus fullonius* (*fullo*'ya özgü sıçrama) olarak adlandırmıştır.

¹⁶ Flohr 2009: 175

için giysiye işlemlerini sağlamaktı. Ardından *fullo* çamaşırları bükerek sıkardı. Bu işlemler üç günde tamamlanıyordu.¹⁷ Bundan sonra ikinci aşamada *fullo* bu şekilde çözülmesi sağlanan lekeyi ve karşıdaki kimyasal artıkları giysiden tamamen çıkarmak için temiz suyla durulardı. Bu durulama işlemi genellikle kent şebekesine bitişik geniş yalaklar içindeki temiz suyla gerçekleştirilirdi. Tek yalaktan oluşan bazı çok küçük *fullonica*'larda ise bu işlemin yapılmadığı düşünülmektedir.¹⁸ Durulama işleminin yapıldığı yapı, genelde küçük *fullonica*'larda bir ya da birbirine bağlı iki, büyük yapılarda ise birbirine bağlı üç ya da dört yalaktan oluşurdu.¹⁹ Durulama yalaklarının her birinin işlevi diğerinden biraz farklıydı. Bu yapının bir ucundan (baş tarafından) temiz su, diğer ucundan kirli su akardı. Flohr,²⁰ giysilerin suyla ters yönü izlediğini yani kirliden temiz suya doğru hareket ettiğini ileri sürmektedir. Yazara göre giysinin sırayla ilerlemesi durumunda durulanması için ilk yalağa bırakılan giysilerde kalan kir ve kimyasal artıklar buradaki suyu kirletirdi, oradan sırayla ikinci ve üçüncü yalağa ilerlediğinde aynı durum tekrarlayacaktı, böylece suyun kalitesi yalaktan yalağa git gide düşecekti ve en kirli su son yalakta olacaktı. Bu durumda da giysi en son en kirli yalaktan çıkacaktı. Eğer her yalağın işlevi aynı olsaydı üçüncü ya da dördüncü yalakta durulanan giysi, ilk yalaktakine göre daha kirli olurdu. Bu durumda da birkaç küçük yalak yerine tek bir büyük yalak olması daha yararlı olurdu. O halde giysiler yıkandıktan sonra ilk olarak dördüncü ya da üçüncü yalakta durulanırdı, daha sonra ikincide en son ise ilk yalakta durulanırdı.²¹ Durulama suyuna lavanta ve diğer hoş kokulu bitkiler de konulmaktaydı.²²

Giysi temizliğindeki üçüncü ve son aşama ise kurutma, fırçalama, tiftikleşmiş iplerin makaslanması, kükürtleme ve düzleştirme\ ütüleme gibi işlemlerden oluşurdu. Bu sayede giysinin yüzeyi elden geldiğince pürüzsüz hale getirilirdi. Kurutma işlemi için, giysiler *fullonica*'nın bulunduğu sokağa asılırdı. Kurduğunda ise havını artırmak için kirpi derisiyle (*erinaceus*²³) ya da deve dikenini (*cardui*²⁴ ya da *spinae fulloniae*²⁵) cinsinden birtakım bitkilerle (*dypsacus sylvestris* ya da *dypsacus fullonium*) fırçalanır ya da tüyler taranırdı.

¹⁷ Bradley 2002: 24

¹⁸ Flohr 2009: 175

¹⁹ Flohr 2005: 59

²⁰ Flohr 2006: 196

²¹ Flohr 2006: 196

²² Flohr 2005: 60

²³ Plin., *HN*, VIII.135

²⁴ Verg., *G.*, I.152; Plin., *HN*, XX.99.262,263

²⁵ Plin., *HN*, XXIV.68.111; XXVII.92.66

Bu bitkiler *aena*²⁶ olarak adlandırılan metal bir alete tutturulurdu. Bu aletin boyu aşağı yukarı 20 cm. idi. Ön yüzünde dikenli bitkiler, arka yüzünde ise elde tutmayı kolaylaştırmak için bir kayış vardı.²⁷ Giysiler taranırken bir düğümle ya da başka bir pürüzle karşılaşıldığında, iplikler sökülmez dikenler kopardı. Bu nedenle bu alet tüyleri nazikçe kabartmak için oldukça elverişliydi.²⁸ Kükürtleme işlemi ise açık renkli giysileri kükürt dumanına maruz bırakarak (*sulphure suffire*²⁹) beyazlatmak için uygulanırdı. Giysi *viminea cavea*³⁰ denilen büyük, oval hasır ya da ince söğüt dallardan yapılmış bir sepetin içine asılırdı ve sepetin altında kükürt yakılırdı. Bu işlemde *glaeba*³¹ olarak adlandırılan bir kükürt çesidi kullanılırdı. Ütüleme ise özellikle çok kolay kırışan keten giysilerdeki kırışıklıkları açmak için uygulanırdı. *Fullo*'lar, ağız dolusu suyu³² giysiye serpiştirirlerdi. Sonra el yordamıyla düzleştirirlerdi. Ütüleme işleminde vidalı cendere de kullanılıyordu. Pompeii'deki bir *fullonica*'nın duvarında yer alan bir resim, giysinin iki düz tahta arasında sıkıştırılarak düzleştirildiğini göstermektedir.³³ Ütüleme tahtalarının arasından çıkarılmasıyla giysi, temizlenip ağartılmış, ütülenmiş olurdu ve artık kullanıma hazır hale gelmiş demektir. *Fullo*'lar bütün bu işlemleri gerçekleştirdikleri için Moeller tarafından "eskiçağın kuru temizlemecileri" olarak adlandırılmıştır.³⁴

Bu işlemler her türlü giysi için uygun değildi. Özellikle ipek gibi hassas malzemeden yapılmış giysilere uygulanamazdı. Yün ve keten giysiler ise genelde evde yıkanmayı *fullonica*'larda bu işlemlerden geçirilerek yıkanır.³⁵ Martialis³⁶ bir hicivinde giysiler sıklıkla *fullonica*'larda yıkanır da *fulloların* giysileri hiç tahrip etmediğini şu şekilde söylemiştir;

*Pergamon has misit. Curvo destringere ferro:
Non tam saepe terret lintea fullo tibi.*

*Bergama'dan gelir bu kazıma aletleri, kıvrık bir demirle kazı
bedenini,
bir fullo bile bu kadar sık aşındırmaz senin keten giysini.*

²⁶ Plin., *HN*, XXIV.68.111

²⁷ Moeller 1976: 22

²⁸ Moeller 1976: 22

²⁹ Plin., *HN*, XXXV.50.175; 57.198

³⁰ Apuleius, *Met.*, IX.24

³¹ Plin., *HN*, XXXV.50.175

³² Sen., *Q Nat.*, I.3.2

³³ Croom 2000: 24

³⁴ Moeller 1976: 19

³⁵ Holleran 2012: 130; Moeller 1976: 19

³⁶ Mart., XIV.51

Bradley,³⁷ yukarıda anlatılan işlemlerin yeni giysileri beyazlatmaktan ziyade daha çok kullanılmış giysileri temizlemek için uygulandığını söylemektedir.³⁸ Yazara göre *fullonica*'lar bu amaç için kurulmuş ticari çamaşırhanelerdi. Bevis³⁹ ve Flohr⁴⁰ ise bu işlemlerin hem kullanılmış giysilerdeki lekeleri çıkarmak için hem de kullanıma sunulacak yeni bir giysiyi beyazlatıp parlatmak için uygulanan işlemler olduğunu kabul etmektedir. Onlara göre İmparator Diocletianus'un *Edictum*'unda⁴¹ geçen “*ab usu*” (kullanılmış) ve “*de tela*” (dokumadan gelen) ifadeleri bu görüşü desteklemektedir. Bu ifadeler bir başka yün işçisi olan *colarator* (boyacı) için kullanılmış olsa da boyanma işlemiyle birlikte giysiler temizlendiği için ayrıca bazı *fullonica*'larda yıpranan, rengi solan giysiler de boyandığı için⁴² her iki ifadenin her iki işlem için de kabul edilmesi mümkündür.

Fullonica'lar bir ya da iki çalışanın bulunduğu küçük *taberna*'lar olabildiği gibi bu iş için özel olarak inşa edilmiş ve neredeyse endüstriyel bir hal alan büyük yapılar şeklinde de olabiliyordu.⁴³ *Fullonica*'lar bazen büyük çiftliklere bitişik inşa ediliyordu ve burada *familia rustica*'ya ait köleler çalışıyordu.⁴⁴ Bütün bu işlemlerin aksamadan yürüyebilmesi ve giysilerin yıpranmaması için *fullonica*'larda çalışan kölelerin bu amaca uygun eğitilip yetiştirilmeleri ve aralarındaki uyum ve işbirliğinin güçlü olması gerekiyordu. İyi bir iletişim yeni işçilerin eğitimi için de hayati derecede önemliydi.⁴⁵ Özellikle büyük *fullonica*'larda işçiler arasında bir hiyerarşi vardı. Leke çıkarmakla görevli *fullo*'lar hem kol hem de bacak gücüyle çalıştıkları için en zor görevi üstlenmişti. En pis suyla çalışanlar da onlardı. Bu nedenle hiyerarşinin en alt basamağını onlar oluşturuyordu.⁴⁶ En üst basamakta ise beyazlatma ve pürüz giderme işlemi yapanlar vardı. En çok yıpranma olasılığı makas ya da fırça gibi aletlerin kullanıldığı bu aşamada olduğu için bunlar en hünere ve en deneyimli işçiler olmalıydı. Orta basamakta ise yalıklarda çalışan ve durulama işlemi yapan *fullo*'lar vardı. Bu katmanda çalışan *fullo*'ların kendi arasındada bir hiyerarşi oluşturduğu söylenebilir. Nitekim yalıklarda *fullo*'ların çalışmasını ve giysilerin arzulan derecede

³⁷ Bradley 2002: 20- 44

³⁸ Bradley 2002: 21-22

³⁹ Bevis 2014: 307

⁴⁰ Flohr 2003: 447

⁴¹ İmparator Diocletianus tarafından yazdırılan, vergi sistemi düzenlemesi ve iki sikke fermanını da içeren fiyat listesi. Kapsamlı bir yönetim ve finansal reform liteliğinde olan bu listenin ana amacı Roma ordusu için maddi tedbirlerin alınmasını sağlamaktı.

⁴² Croom 2000: 23; Bradley 2002: 28

⁴³ Bevis 2014: 308

⁴⁴ Varro, *Rust.*, I.16

⁴⁵ Bevis 2014: 307

⁴⁶ Flohr 2008 :176-177

temizlenip temizlenmediğini denetleyen başka kalfa işçiler de vardı. Pompeii'deki bir *fullonica*'nın duvar resmi, erkeklerin yanında kadın ve çocukların da çalıştığını göstermektedir. Üç kadın ve bir kız çocuğu yapılan işin kalitesini kontrol etmek, giysileri katlamak gibi daha hafif işleri yaparken resmedilmiştir.⁴⁷

Fullo'lar temizledikleri giysiden yasalar önünde de sorumluydular. Giysilerin sahiplerine dağıtımında herhangi bir karışıklık ya da giysinin tahrip olması durumunda cezalandırılırlardı. *Fullo*'ların çalışmaları, kamu kurumlarının da ilgi ve denetim alanına giriyordu. Yaşlı Plinius'dan⁴⁸ öğrendiğimize göre, C. Flaminius ve L. Aemilius'un *ensorluğu* döneminde İ.Ö.220 yılında *Metilia Yasası*'yla *fullo*'ların çalışma biçimleriye ilgili bir düzenleme yapılmıştır.⁴⁹ Ne yazıkki Yaşlı Plinius, bu yasanın ayrıntılarını vermemektedir. Bunun yanında Ostia'da bulunan *fullo*'ların *Corpus Fontanorum* denen bir birlik kurduğu bilinmektedir.⁵⁰

Fullo'lar, genelde yün eğirme, örme, dokuma, nakış gibi kadın el zanaatlarının tanrıçası olan Minerva'ya tapıyorlardı. Yazılı kaynaklardan 19 Mart günü başlayan ve sonraki dört gün boyunca süren *artificum dies* (zanaatkarlar günü) olarak bilinen ve *Quinquatrus* diye adlandırılan bayramı kutladıkları bilinmektedir. Ovidius,⁵¹ *Fasti* adlı yapıtında Tanrıça Minerva'yı "mille dea operum" (bin zanaatın tanrıçası) olarak adlandırmaktadır. Bu bayrama katılanlar arasında ayakkabıcılar, halıcular, doktorlar, eğitimciler, hattatlar, ressam, heykeltıraşlar ve ozanlarla birlikte "yün işçilerini" de saymaktadır. Yaşlı Plinius'un⁵² bir resmi betimlemesinden, bizzat *fullonica*'larda kutlama yapıldığı anlaşılmaktadır: "Simus ... officinam fullonis Quinquatrus celebrantem (pinxit)." "Simus, fullo atölyesini Quinquatrus'u kutlarken resmetti." Pompeii'deki bir *fullonica*'da Aeneas'ın resmi altında yer alan yazıt⁵³ ise şöyledir; "Fullones ululamque cano non arma virumq(ue)" "Fullo'ları ve baykuşu terennüm ediyorum, silahları ve kahramanı değil." Yazıttaki "baykuş" Minerva'nın kutsal hayvanıdır ve Minerva kastedildiği açıktır, tümcenin devamı ise Vergilius'un *Aeneas Destanı*'na bir göndermedir.

⁴⁷ Flohr 2008 : 177

⁴⁸ Plin., *HN*, XXXV.57.197-198

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Wallinga 1996: 183-190

⁵⁰ Brian 2016: 209

⁵¹ Ov., *Fast.*, III.809-834

⁵² Plin., *HN*, XXXV.40.143

⁵³ CIL.IV.9131

Giysi Temizliğinde Kullanılan Malzemeler

Su (*Aqua*)

Su, temizlemede “*conditio sine qua non*” idi. Bu nedenle *fullonica*'lar su kaynaklarının yanına inşa edilirdi. Pek çoğu doğrudan doğruya kentin su ağına bağlıydı, küçük *fullonica*'lar ise su ihtiyacını karşılamak üzere bazen alternatif yollar kullanıyorlardı. Pompeii'de ki küçük bir *fullonica* iki boyahane ile birlikte sokak çeşmesini ortak kullanıyordu, başka bir küçük *fullonica* ise bir su sarnıcını kullanıyordu.⁵⁴ Su kullanım hakları da güvence altına alınmıştı.⁵⁵ Frontinus'un şu ifadelerinden Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde *fullonica*'lara kanallarla su verildiği, *fullo*'ların ise su kirası ödediği anlaşılmaktadır;⁵⁶

id est quae ex lacu abundavit; eam nos caducam⁵⁷ vocamus. Et haec ipsa non in alium usum quam in balnearum aut fullonicarum dabatur, eratque vectigalis, statuta mercede quae in publicum penderetur. Aliquid et in domos principum civitatis dabatur, concedentibus reliquis.

Kaynaktan bol bol akıp taşan sular vardır, biz bu sulara akan su diyoruz. Ve bu su, hamamlar ve fullonica'lar hariç başka bir kullanıma verilmemiştir ve kamu hazinesine ödenmek üzere belirli bir vergi ya da ücrete tabidir, toplumun çoğunluğun onayıyla bir miktar su ise devlet yönetimdekilerin evleri için ayrılmıştır.

Sabun (*Sapo\Sebum*)

Günümüzde sabun, kaynatılmış hayvansal yağların ya da zeytin, ayçiçekyağı gibi sıvıyağların kül suyu alaşımı ile karıştırılıp kaynatılmasından elde edilir. Külün içerisindeki potasyum tuzları, yağ ile birleşerek sabunu oluşturur. Eskiçağ'da günümüzdeki şekliyle sabun ya da deterjan yoktu.⁵⁸ Ancak yazılı kaynaklarda bahsedilen bu karışıma benzer karışımların temizlik aracı olarak kullanıldığına dair yeterince bilgi bulunmaktadır. Babilonia'da bulunan ve İ.Ö.2800 yılına tarihlenen bir tablet yağın külle kaynatılarak kullanıldığını göstermektedir.⁵⁹ İ.Ö.2200 yılına tarihlenen bir başka kil tablette ise su, bazik madde ve çin tarçımı bitkisinin

⁵⁴ Flohr 2006: 195

⁵⁵ Frontin., *Aq.*, 2.98

⁵⁶ Frontin., *Aq.*, 2.94.98

⁵⁷ *caduca aqua*; Kanal açılarak hamamların ya da *fullonica*'ların kullanımına verilen su.

⁵⁸ Deterjan'ın kendisi olmasa da sözcüğü vardı. Sözcük söktüp atmak anlamına gelen Latince ‘*detergere*’ fiilinden türemiştir.

⁵⁹ Willcox 1993: 453; Ayrıca bk. Beneke -Lagaly 2002: 57-78; Breniquet-Cecile 2014

yağının karışımından oluşan sabun benzeri bir maddeden söz edilmektedir.⁶⁰ İ.Ö. 1534 yılına tarihlenen Mısır'da bulunan *Ebers Papirüs*'ünde⁶¹ ise hayvan ve bitki yağlarının alkali tuzlarla karışımından elde edilen sabun benzeri bir maddenin yıkanma aracı olarak kullanıldığı anlatılmaktadır.⁶²

Bugün batı dillerinde kullanılan örnek olarak İngilizce'de *soap*, Fransızca'da *savon*, İtalyanca'da *sapone*, Almanca'da *seife* ve hatta Türkçe'de kullandığımız "sabun" sözcüğü Latince kökenlidir. Sözcük Latince *sapo* ve *sebum* (içyağ) sözcükleriyle ilişkilidir. "*Sapo*" sözcüğünün ismini Sapo Dağından aldığı ileri sürülmüştür. Sapo Dağı, Roma yakınlarında olduğuna inanılan ve kurbanların yakılarak tanrılara adandığı törenlerin gerçekleştirildiğine inanılan efsanevi bir dağdır. Bu görüşe göre yakılan odunların külleri kurban edilen hayvanların iç yağları ile karışınca sabunun ilkel türü ortaya çıkmıştır. Yakınlardaki Tiber Nehri'nin killeriyle de karışınca Eskiçağ insanının temizlikte kullandığı bir madde haline gelmiştir.⁶³ Ancak bu görüş kabul edilebilir gibi görünmemektedir. Çünkü Romalılar kurban törenlerinde tanrılara hayvanların yenmeyen kesimleri olan kemikleri ve iç organlarını sunarlardı.⁶⁴ Yağ ve et gibi yenilebilen kısımları ise kendilerine ayırırlardı. Ayrıca efsanevi "Sapo Dağı" gerçekte bulunmamaktadır.

Roma yazını incelendiğinde ise "*sapo*" sözcüğünün ilk kez Yaşlı Plinius'un⁶⁵ *Naturalis Historia* isimli yapıtında geçtiği görülmektedir, ilgili bölümün çevirisi şöyledir;

Prodest et sapo, Galliarum hoc inventum rutilandis capillis. Fit ex sebo et cinere, optimus fagino et caprino, duobus modis, spissus ac liquidus, uterque apud Germanos maiore in usu viris quam feminis.

sapo da yararlıdır. Galyalı kadınların saçlarını parlatıp kızılaştırmak için bulunmuştur. İç yağdan ve külden yapılır, en iyisi de kayın ağacının külünden ve keçi iç yağından yapılanıdır. Katı ve sıvı olmak üzere iki çeşidi vardır. Germenler arasında da kadınlardan çok erkekler tarafından kullanılır.

⁶⁰ Thompson 2014:1

⁶¹ Eski Mısır Uygarlığı'ndan günümüze gelen İ.Ö.1900-1200 yıllarına tarihlenen tıpla ilgili sekiz papirüsten biri ve aynı zamanda en uzun ve eczacılık yönünden en zenginidir. 800'den fazla reçete, 700 kadar hayvansal, bitkisel ve madensel ecza içeren bu papürüste tedavi ile birlikte kullanılacak ilaçların hazırlanma biçimleri ve kullanılış şekilleri de yer alır.

⁶² Thompson 2014:1

⁶³ Merlene 2011: 166

⁶⁴ Smith 1875: 999-1000

⁶⁵ Plin., *HN*, XXVIII.51.191

Yaşlı Plinius, 'sapo'nun temizlik malzemesi olarak kullanıldığından bahsetmemiştir. Sadece saçları kırmızıya boyayıp parlatmak için kullanılan bir madde gibi tarif etmiştir. Dolayısıyla Yaşlı Plinius'un yaşadığı dönemde (İ.S.23-79) 'sapo'nun temizlikten çok saç güzelliği ve bakımı için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bergamalı Galenos'a (İ.S. 129-200) atfedilen *De Simplicibus Medicaminibus* adlı yapıtta ise 'sapo' yapımı anlatılmıştır. Bu aynı zamanda bu karışımın temizlik aracı olarak kullanımına ilişkin ilk kayıttır⁶⁶;

Sapo conficitur ex sevo bubulo vel caprino, aut vervecino, et lixivio cum calce; quod optimum iudicamus Germanicum; est enim mundissimum et veluti pinguissimum, deinde Gallicum. Verum omnis sapo acriter relaxare potest, et omnem sordem de corpore abstergere, vel de pannis, et exsiccare similiter ut nitrum vel aphronitrum, mittitur et in caustica.

Sapo sığır, burkuk koç ya da koyun iç yağından ve kireç karıştırılmış küllü su⁶⁷ ile yapılır. En berrak ve neredeyse en yoğun olduğu için en iyisinin Germen yapımı olduğu görüşündeyiz. İkinci sırada ise Galyalıları gelmektedir. Gerçektende her sapo leke çözebilir ve her kiri bedenden ya da giysilerden sökebilir. Soda ya da Afrika sodası gibi kurutucudur ve yakıcı bir hale dönüşebilir.

Yine Galenos'a atfedilen, büyük bir kısmı (ve sadece) Latince çevirisi Aetius sayesinde günümüze gelen *De Dynamidiis* isimli bir diğer yapıtta ise "recipe saponem spatarenticum" ve "emplastrum de saponem spathulano" ifadelerinden hareketle saponun yumuşak, sürülebilir bir yapıda olduğu söylenebilir.⁶⁸

İ.S.300 yıllarında yaşayan Panapolis'li Zosimos'un yapıtında sabun (σαπώνιον) ve sabun yapımı (σαπωναρικὴ τέκνη) ifadeleri yer almaktadır. Zosimos doğrudan doğruya sabun yapımını tarif etmemiştir, verdiği başka bir reçeteyi anlatırken bu ifadeleri kullanmıştır. Ancak bu ifadelerden hareketle İ.S. 4. yy ve sonrasında sabun yapımının formüleştirildiği söylenebilir.

Romalılar vücutlarını temizlemek için de buna benzer bir yağlı masaj yaparak deriye yedirirlerdi ve bir *strigil* ile kazıyarak yağ ve kiri temizlerlerdi.

⁶⁶ Beckmann 1817: 225

⁶⁷ Bunlar hidroksit bazik maddelerdir. Aktif olarak yağ gibi maddelerle hemen reaksiyona girer.

⁶⁸ Beckmann 1817: 225

Üre (*Urina*)

Suya karıştırılan insan ya da hayvan üresi Roma'da leke çıkarmak için en fazla kullanılan malzeme idi. Üre bir süre bekletildiğinde kötü koku yayan alkali maddeler ayrışır. Üre içindeki ana temizleyici madde olan amonyak (NH₃) uçucudur ve yün ya da giysi kurutulurken yok olur. Yaşlı Plinius'tan⁶⁹ öğrendiğimiz kadarıyla üre, yağ lekeleri dışında o zamanın mürekkep lekelerini de çıkarmak için kullanılırdı. Üre aynı zamanda yün eğrilip ip yapılmadan önce temizlenmesi sırasında leke çıkarıcı olarak, boyanması sırasında ise renk sabitleyici olarak kullanılırdı. Üre bol miktarda ve kolay bulunan bir madde olması nedeniyle de tercih edilirdi. Bu nedenle *fullo*'lar üreninin boşa gitmemesine özen gösterirlerdi. Pişmiş topraktan büyük kovaları (*dolia curta* ya da *testae*) umumi tuvalet olarak sokak başlarına koyarlardı, bu sayede gerekli ürenin bir kısmını para ödmeden elde ederlerdi.⁷⁰ Macrobius'un⁷¹ aktardığı bir anekdotta cumhuriyetçi bir hatibin şarap içen soyluları meclisteki faaliyetlerini yarım bırakıp sürekli yol ağzlarındaki üre kovalarını (*in angiporto amphora*) doldurmaya gidiyorlar diye eleştirdiği görülmektedir.

Giysi temizliğinde hayvan üresi de kullanılırdı, büyük miktarı çiftliklerden kente getirilirdi. Oldukça güçlü ve konsantre bir kimyasal olan deve üresi olasılıkla hayvan üreleri içinde en yeğleneni idi.⁷² Nitekim Yaşlı Plinius⁷³ bunu doğrulamaktadır: “*urinam camelorum fullonibus utilissimum esse*” yani “*develerin üresi fullolar için en yararlı olanıydı.*”

İmparator Vespasianus (69-79), Roma'da umumi tuvaletler kurdurmuştur.⁷⁴ Suetonius'tan⁷⁵ öğrendiğimiz kadarıyla imparator üreye vergi ya da fiyat koymuştur. Daha temiz bir kent arzusu Vespasianus'u motive etse de imparatorun ana amacı üreden vergi geliri elde etmektir;

Reprehendit filio Tito, quod etiam urinae vectigal commentus esset, pecuniam ex prima pensione admovit ad nares, sciscitans num odore offenderetur, et illo negante “atqui”, inquit, “e lotio est”

⁶⁹ Plin., *HN*, XXVIII.18.66 ; *atramenti liturae abluuntur*

⁷⁰ Mart., 6.93.1-2; *Tam male Thais olet quam non fullonis avari\testa vetus media, sed modo fracta via (Thais, aç gözlü bir fullo'nun yol ortasında kırılan eski kovası kadar kötü kokuyordu)*

⁷¹ Macrobius., *Sat.*,3.16.15

⁷² Bradley 2002 : 30

⁷³ Plin., *HN*, XXVIII.26.91

⁷⁴ Günümüzde Fransa, İtalya ve İspanya'da umumi tuvaletler hala Vespasienne ve Vespasiano olarak adlandırılmaktadır.

⁷⁵ Suet., *Vesp.*, 23

Vespasianus üreye vergi koymakla onu eleştirdiği için oğlu Titus'a kızmıştı, oğlunun burnuna ilk vergiden gelen bir sikkeyi tutarak kokusunun rahatsız edici olup olmadığını öğrenmek istedi. Titus "hayır" dediğinde, "işte idrardan gelen para bu" dedi.

Lekeleri çıkarması için ürenin beklemiş olması (*lotio humano veteri*) gerekmekteydi. Yenilen ya da içilen şeylerin üreyi etkilediği de biliniyordu. İ.S.2.yy.'da yaşayan Athenaeus⁷⁶ aşırı içilen şarabın üreyi yoğunlaştırdığını ve *fullo* 'lar için kullanılamaz hale getirdiğini söylemektedir.

Romalılar üreyi temizlik dışında boyaların ve değerli metallerin hazırlanması,⁷⁷ öküz postlarından tüylerin ayrılması⁷⁸ gibi işlerde ve yılan ısırıkları, yanıklar, kulak enfeksiyonları⁷⁹, güneş yanıkları, isilik, yara,⁸⁰ kepek ve göz ağrısı⁸¹ gibi şikayet ve hastalıkların tedavisinde de kullanmışlardır. Yaşlı Plinius,⁸² ürenin tedavi amaçlı kullanıldığından bahsederken "*erkek üresinin gut hastalığına iyi geldiğini bu nedenle fulloların hiç gut olmadığını da*" söylemektedir. Cato'nun⁸³ şu sözleri Romalıların gözünde ürenin mikrop ya da enfeksiyon kaynağı değil tam tersi bir kavram taşıdığını göstermektedir; "*lotiumque ad omnes res salubre est*" "*idrara her şey için sağlık kaynağıdır.*"

Kil (*Creta fullonica*)

Kil, doğada bulunan bir toprak çeşididir. Doğal bir alüminyum silikattır. Güçlü bir yağ sökücü olan bu bileşik, Akdeniz Bölgesi'nin hemen her yerinde özellikle de Sardunya, Ponza⁸⁴, Melos ve Kimolos'ta⁸⁵ fazlaca bulunur.⁸⁶ Kilin çeşitli türleri vardı. Bunlardan bazılarıyla ovalanan giysi daha da beyaz ya da parlak olurdu. Yaşlı Plinius'a⁸⁷ göre Umbrica kili bu amaçla çok geniş bir şekilde uygulanmıştır. Umbrica kili, aynı zamanda

⁷⁶ Ath., *Deipnosophistai*, 11.956

⁷⁷ Plin., *HN*, XXXIII.29.93; XXXIII.44.127

⁷⁸ Plin., *HN*, XXIII.71.140

⁷⁹ Plin., *HN*, XXVIII.48.174

⁸⁰ Plin., *HN*, XXVIII.26; XXVIII.26.91

⁸¹ Plin., *HN*, XXVIII.28.65

⁸² Plin., *HN*, XXVIII.18.66; *virilis podagris medetur argumento fullonum, quos ideo temptari eo morbo negant.*

⁸³ Cato, *Agr.*, 156-157

⁸⁴ Roma ve Napoli'nin karşısında ufak volkanik bir ada.

⁸⁵ Melos ve Kimolos, Kyklad Adaları arasında yer alan volkanik adalardır.

⁸⁶ Bradley 2002: 24

⁸⁷ Plin., *HN*, XXXV.57.197

oldukça pahalıydı.⁸⁸ En genel kullanılan kil çeşidi Yunanistan'dan getirilen *creta Cimolia* idi.⁸⁹ Sardunya Adası'ndan getirilen ve daha ucuz olan bir diğer kil çeşidi ise Sarda kili idi. Renkli giysiler için yararsız olan bu kil, sadece beyaz dokumaları temizlemekte kullanılırdı.⁹⁰ Kil, ev temizliğinde de kullanılıyordu.⁹¹

Kükürt (Sulphur)

Eski volkanların yakınında, alçı taşı ya da kireç taşı katmanları arasında doğal halde bulunur. Sicilya en önemli kükürt kaynaklarından biridir. Kükürt özellikle giysileri beyazlatmak için kullanılırdı. Kükürt, ev temizliğinde de hem yarı yanmış tütsü hem de suda eriyik halinde kullanılırdı. Cilt ve yara tedavisinde yararlı olduğu ve kullanıldığı da bilinmektedir. Ozan Tibullus'tan öğrendiğimize göre sevgilisi Delia hastalanıp yatağa düştüğünde evi olasılıkla mikropları kırmak için kükürtlenmiştir.⁹²

*Ipseque te circum lustravi sulphure puro,
bizzat kendim yıkadım etrafımı saf kükürtle.*

Soda

Soda, doğal sodyum karbonattır. Günümüzde kullanılan çamaşır sotaları da sodyum karbonattır. Etkili bir yağ giderici olan soda, göl ve deniz suyunda doğal halde bulunur. Yaşlı Plinius,⁹³ Ascania Gölü'nün (İznik Gölü) bu tür özelliği olduğunu söylemiştir; "*Ascania Gölü'nün yüzeyinde su temizdir ve içilebilir, derinlerinde ise soda bulunur.*" Aristoteles⁹⁴ ise İznik Gölü'nde çamaşır yıkandığından bahsetmektedir; "*Ascania Gölü'nün suyu sodayla doludur ve çamaşırları yıkamak için başka bir şeye ihtiyaç yoktur.*" Yine Türkiye'deki Van Gölü soda oranı en yüksek göldür. Bu nedenle bugün

⁸⁸ Plin., *HN*, XXXV.57.197; *umbrica non nisi poliendis vestibus adsumitur. (umbrica kili giysileri beyazlatmak haricinde kullanılmaz.)*

⁸⁹ Plin., *HN*, XXXV.57.196

⁹⁰ Plin., *HN*, XXXV.57.196 *nam sarda, quae adfertur e sardinia, candidis tantum adsumitur, inutilis versicoloribus et est vilissima omnium cimoliae generum (Sardinia'dan getirilen Sarda sadece beyaz giysilere uygulanır, çok renkliler için yararsızdır ve bütün Cimolia türleri içinde en ucuz olanıdır)*

⁹¹ Bradley 2002: 25

⁹² Tib., I.5.11

⁹³ Plin., *HN*, XXXI.46.110; *in lacu Ascanio.....summas aquas dulces esse potarique, inferiores nitrosas.*

⁹⁴ Arist., *Mir. Ausc.*, B.53; *Ἐν τῇ Ἀσκανίᾳ λίμνῃ οὕτω νιτρῶδες ἐστὶ τὸ ὕδωρ ὥστε τὰ ἱμάτια οὐδένος ἑτέρου ῥύμματος προσδεῖσθαι.*

dahi yöre halkı gölde hiç deterjan kullanmadan çamaşır yıkayabilmektedir. Strabon'dan⁹⁵ öğrendiğimize göre Eskiçağ'da da gölün bu özelliği biliniyordu ve gölde çamaşır yıkanıyordu; “*Thopitis olarak da adlandırılan Arsene Gölü soda içerir ve çamaşırları temizler.*”

Nitrat (*Nitrum*)

Yapısında nitrik asit bulunan doğal bir tuzdur. Mağaralarda ve doğal kayalarda bulunur, beyaz renklidir. Suda tamamen çözünür. Cicero⁹⁶, *Epistulae Ad Familiares* adlı yapıtında *nitrat*'ın temizlik malzemesi olarak kullanıldığından bahsetmiştir; “*persuasum est ei censuram lomentum aut nitrum esse*”, “*censor'luğunun pudra ya da nitrat gibi tertemiz olduğuna ikna oldu.*”

Bitkiler (*Herbae*)

Romalılar, suda köpüren ve öz suyu leke çıkarıcı olan bitkileri temizlikte kullanmışlardır. Sabunotu (*saponaria officinalis*) bitkisi bu amaçla en fazla kullanılan bitkidir.⁹⁷ Boyu yaklaşık 30-80 cm. olan bu bitkinin kökü bir kamış gibi kalındır ve yer altında yatay olarak yayılır. Pek çok dalı vardır. Yaprakları karşılıklı ve mızrak şeklindedir. Çiçekleri gövdenin üstünde toplu haldedir. Sabun otu, *fullo*'lar tarafından o kadar çok kullanılıyor olmalıydı ki “*herba fullonum*” (*fullo*'ların bitkisi) olarak da adlandırılmıştır.

Gıysi temizliğinde kullanılan bir diğer bitki ise *radicula*'dır. Yaşlı Plinius⁹⁸ bitkiyi şöyle betimlemiştir;

at quae vocatur radícula lavandis demum lanis sucum habet, mirum quantum conferens candori mollitiaequae. nascitur sativa ubique, sed sponte praecipua in asia syriaque, saxosis et asperis locis, trans euphraten tamen laudatissima, caule ferulaceo, tenui et ipso, cibus indigenarum expetito et unguentis, quicquid sit cum quo decoquatur, folio oleae. struthion graeci vocant. floret aestate, grata aspectu, verum sine odore, spinosae caule lanuginis. semen ei nullum, radix magna, quae conciditur ad quem dictum est usum.

⁹⁵ Strabon, XI.14.8; ἡ δὲ Ἀρσηνὴ, ἣν καὶ Θωπῆτιν καλοῦσιν: ἔστι δὲ νιτρῆτις, τὰς δ' ἔσθητας ῥήττει καὶ διαξάινει

⁹⁶ Cic., *Fam.*, VIII.14

⁹⁷ Aynı familyadan gelen ve yine köpürtücü özelliği olan çövenotu olarak bilinen bir bitki (*Gypsophila*) de Hititler tarafından da temizlik malzemesi olarak kullanılmıştır. Bak. Ertem 1987: 131-132; Ünal 2007:394

⁹⁸ Plin., *HN*, XIX.18.48

Radicula olarak adlandırılan bu bitki, yünleri yıkamak için oldukça fazla özsuya sahiptir, yüne ne kadar beyazlık ve yumuşaklık kattığını görmek şaşırtıcıdır. Ekilirse her yerde biter ancak özellikle Asia ve Syria'da kendiliğinden biter, kayalık ve dik yerlerde yetişir, Fırat nehrinin ötesinde oldukça övülür. Sapı kamış gibi ve incedir, bu ülkelerde yaşayanlar tarafından yiyecek olarak istenir ve bununla her ne kaynatılırsa kaynatılsın merhem olur. Yaprakları zeytin yaprağına benzer. Yunanlar 'struthion' olarak adlandırırlar. Yazın çiçek açar, görünümü hoştur, gerçekten de kokusu yoktur, sapı aşağı doğru dikenlidir, çekirdeği yoktur, daha önceden bahsedilen şey için kullanılmak üzere kesilen büyük bir kökü vardır.

Sonuç

İnsan doğasına has birtakım soyut değerlerden en önde gelenleri, insanın içindeki "güç ve saygınlık" arzusu ile "güçlü görünme ve bu gücü sergileme" isteğidir. Sosyal sınıflar arasındaki ayrımların belirgin olarak gözlemlenebildiği toplumsal yapılarda giyim kuşam ekonomik ve sosyal bir statü aracı olarak belirgin bir biçimde öne çıkar. Giysileri bir güç kaynağı olarak kullanma eğilimlerinin tarihsel bir altyapısında vardır. Örneğin bu çalışmada giysi temziliğini incelediğimiz Roma'da özellikle soylular sınıfının statü göstergelerinden biri de giysileriydi. En kaliteli yünden yapılmış ve en iyi, en pahalı malzemelerle temizlenen giysileri onlar giyerlerdi. Giysilerdeki beyazlık ve parlaklık aynı anlayışın bir sonucuydu. Yani en beyaz, en parlak giysileri yine onlar giyerdi. Toplumsal statü düştükçe giysilerin kalitesinin de düştüğü ve beyazlığının da azaldığı görülmektedir. Romalıların kıyafetleri temizleyip ağartmak için günlerce süren ve son derece komplike işlemlerden geçirmeleri de bu anlayışın göstergelerinden biri olduğu sonucunu doğurabilir.

Günümüzde olsun geçmişte olsun giysilerin hemen her an kirlenme olasılığı bulunmaktadır. Bu durum Romalıların da lekelerin özellikle ev ortamında duru suyla çıkarılamayacak yağ lekelerinin temizlenmesi için özel yapılar inşa etmelerine neden olmuştur. Evlerde su kanallarının da bulunmaması temizliğin olmazsa olmaz şartı olan suyun açılan kanallarla çamaşırhanelerde sürekli ulaşılabilir olması ve su kullanım haklarının yasalarla güvence altına alınması, bu yapıların rağbet görmesini ve yaygınlaşmasını sağlamış olabilir. Büyük *fullonica* 'larda pek çok çalışanın olması, her birinin görev ve sorumluluğunun belirlenmiş olması, görevlerini ihmal edenler için yasalarda çeşitli ceza ve yaptırımların belirlenmesi Romalıların giysi temizliğine ve bu işlemlerin aksamadan yürütmesine

gösterdikleri önemin bir göstergesidir. Romalılar, giysi temizliğine bu denli önem verdikleri için leke çıkarıcı olarak bitkilerden üreye kadar pek çok ve çok çeşitli malzemeleri kullanmışlardır. Önceleri doğada doğal halde bulunan bitkileri ya da öz maddesi tuz olan çeşitli maddeleri kullanmışlar, zamanla da üre, kül gibi maddelerin leke çıkardığını keşfetmişlerdir. Özellikle İ.S. 4. yy ve sonrasında ise kaynaklarda 'sabun' ve 'sabun yapımı tekniği' gibi ifadelerin yer alması Eskiçağ'ın sonlarında Romalıların artık temizlik maddelerini kendilerinin ürettikleri sonucuna bizi götürmektedir. Buradan da günümüzde kullandığımız sabunun en eski biçimini oluşturdukları sonucu da çıkarılabilir.

Bugüne kadar Pompeii'de en az 23, Ostia'da 8, Roma'da ise bazıları diğer kentlerdekinden çok daha büyük ve sayıları da çok daha fazla *fullonica* 'lar keşfedilmiştir. Nüfusa göre oranlandığında hem sayılarının bu kadar çok olması hemde çalışan işçilerin sayısı düşünüldüğünde, yazılı kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmasada, *fullonica* 'ların kentlerin sosyo-ekonomik yapısında önemli bir yerinin olduğu da söylenebilir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Amm.Marc. (Ammianus Marcellinus) = Ammianus Maecellinus, History, Books 14-19, (Çev. R.J. Rolfe), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950.
- Arist., Mir. Ausc.: (Aristoteles, *De mirabilibus auscultationibus*) = Aristotle Minor Works, (Çev. W. S. Hett), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1936.
- Ath.: (Athenaeus) = The Learned Banqueters, Volume V: Books 10.420e-11, (Çev. S. Douglas Olson), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
- Beckmann 1817: J. Beckmann, *A History of Inventions, Discoveries, and Origins*, London, 1817.
- Beneke-Lagaly 2002: K.Beneke- G.Lagaly, "From Fuller's Earth to Bleaching Earth: A Historical Note", *European Clay Group Association*, 5, 2002: 57-78.
- Bevis 2014: E.Bevis, "Looking Between Loom and Laundry: Vision and Communication in Ostian Fulling Workshops", (ed.Harlow Mary, Marie-Louise Nosch), *Greek and Roman Textiles And Dress: An Interdisciplinary Anthology*, Oxbow Books, 2014: 306-322.

- Brain 2016: K.H.Brian, *Daily Life in Ancient Rome: A Sourcebook*, A Focus Book, United States of America, 2016.
- Bradley 2002: Mark Bradley, "It All Comes Out In The Wash: Looking Harder at the Roman Fullonica", *Journal Of Roman Archeology*, 2002: 20-44.
- Breniquet-Cecile 2014: C.Breniquet-M.Cecile (ed.), *Wool Economy In the Ancient Near East and the Aegean From the Beginnings of Sheep Husbandry to Institutional Textile Industry*, Oxbow Books, 2014.
- Cary-Haarhoff 1961: M.Cary,- T.J. Haarhoff, *Life and Thought in the Greek and Roman World*, University Paperbacks, 1961.
- Cato, *Agr.*: (*Cato, De agricultura*) = Cato and Varro On Agriculture, (çev. W. D. Hooper), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
- CIL: Corpus Inscriptorum Latinarum
- Cic. *Fam.*: (*Cicero, Epistulae ad familiares*) = Cicero Letters to Friends Letters 1-113, (çev. D. R. Shackleton Bailey), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
- Cic. *Leg.*: (*Cicero, De Legibus*) = Cicero, On the Republic. On the Laws. (çev. Clinton W. Keyes), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- Croom 2000: A.T. Croom, *Roman Clothing And Fashion*, Tempus, 2000.
- Ertem 1987: H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1987.
- Flohr 2003: M.Flohr, "Fullones and Roman Society: a reconsideration", *Journal of Roman Archeology*, 16, 2003: 447-450.
- Flohr 2005: M. Flohr, "Ars Fullonica", Symposium On Mediterranean Archeology, BAR International Series 1391, England, 2005: 59-63.
- Flohr 2006: M.Flohr, "Organizing The Workshop: Water Management In Roman Fullonicae", *Cura Aquarum In Ephesus. Proceedings of the 12th International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Ephesus\Selçuk*, 2006: 193-199.
- Flohr 2009: M.Flohr, "The Social World Of Roman Fullonicae", Proceedings Of The Eighteenth Annual Theoretical

- Roman Archeology Conference, (ed. Mark Driessen, Stijn Heeren, Joep Hendriks, Fleur Kemmers ve Ronald Visser,) Oxbow Books, 2009: 173-185.
- Frontin. *Aq.*: (*Frontinus, De Aquae ductu urbis Romae*) = Frontinus: Stratagems. Aqueducts of Rome. (Çev. C. E. Bennett, Mary B. McElwain), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.
- Harvey 2016: Harvey B., *Daily Life in Ancient Rome: A Sourcebook, A Focus Book, United States of America*, 2016, 209.
- Hofenk- De Graaff 1968: Hofenk H.Judith - De Graaff, "The Constitution of Detergents in Connection with the Cleaning of Ancient Textiles", *Studies In Conservation*, 13\3, 1968: 122-141.
- Holleran 2012: C.Holleran, *Shopping In Ancient Rome The Retail Trade in the Late Republic and the Principate*, Oxford University Press, 2012.
- Liv. *AUC*: (*Livius, Ab Urbe Condita*) = Livy, *History of Rome*, Volume III: Books 5-7, (çev. B. O. Foster), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.
- Macrob., *Sat.*: (*Macrobius, Saturnalia*) = Macrobius, *Saturnalia*, Books 3-5, (çev. Robert A. Kaster), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- Mart.: (*Martialis*) = Martial Epigrams, Books 6-10 (çev. D. R. Shackleton Bailey), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
- Merlene 2011: J. Merlene, *The Complete Guide to Creating Oils, Soaps, Creams, and Herbal Gels for Your Mind and Body*, Atalanta Publishing Goup, 2011.
- Moeller 1976: O. W. Moeller, *The wool Trade of Ancient Pompeii*, Leiden E.J.Brill, 1976.
- Ovid, *Fast.*: (*Ovidius, Fasti*) = Ovid, *Fasti*, (çev. James G. Frazer), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931.
- Plin. *HN*: (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, *Natural History*, Books 12-16, (çev.H. Rackham), IV, Loeb Classical Library Cambridge, MA: Harvard University Press, 1945.
- (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, *Natural History*, Books 17-19, (çev.H. Rackham) V, Loeb Classical Library Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950.

- (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, Natural History, Books 20-23, (çev. W. H. S. Jones), VI, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
- (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, Natural History, Books 24-27, (çev. W. H. S. JONES, A. C. Andrews), VII, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1956.
- (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, Natural History, Books 28-32, (çev. W. H. S. Jones), VIII, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.
- (*Plinius, Historia Naturalis*) = Pliny The Elder, Natural History, Books 33-35, (çev. H. Rackham), IX, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1952.
- Sen., *Ep.*: (*Seneca, Epistulae*) = Seneca, Epistles 1-65, (çev. Richard M. Gummere), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.
- Sen., *Q Nat.*: (*Seneca, Quaestiones Naturales*) = Seneca, Natural Questions, Books 1-3, (çev. Thomas H. Corcoran), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
- Smith 1875: A Dictionary of Greek and Roman Antiquities John Murray, London, 1875.
- Strabon: Strabo Geography, Books 10-12, (çev. Horace Leonard Jones), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- Suet. *Vesp.*: (*Suetonius, Vespasianus*) = Suetinus Lives of Caesars, vol. II, (çev. Rolfe, J. C.), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Thompson 2014: L.K. Thompson, "Plant Oil Based Soap", Furman University, Biology Publications, 2014.
- Tib.: (*Tibullus*) = Catullus. Tibullus. Pervigilium Veneris, (çev. F. W. Cornish, J. P. Postgate, J. W. Mackail), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913.
- Ünal 2007: A. Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen*, Hamburg, 2007.
- Varro, *Rust.*, (*Varro, De Re Rustica*) = Varro, On Agriculture, Books 1-4, (çev. Harrison Boyd Ash), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1941.

- Verg.G.: (*Vergilius, Georgica*) = Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6, (çev.Fairclough, H. Rushton), Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- Wallinga 1996: H.T. Wallinga, "Offical Roman Washing and Finishing Directions Lex Metilia Fullonibus Dicta", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis \Revue d'Historie du Droit\ The Legal History Review*, 64/2, 1996: 183-190.
- Willcox 1993: M.Willcox, *Poucher's Perfumes, Cosmetics and Soaps*, Butler, H. (ed.), Kluwer Academic Publishers, Great Britain,1993.

